

Na koniec pozwolę sobie na krótką polemikę. Nie zgadzam się ze stwierdzeniem Autorki, że „w odróżnieniu od romantyków, ten twórca epoki postyczniowej [Gomulicki – KK] zacznie eksplorować także przestrzeń nierozpoznaną dotąd przez poezję – przestrzeń miejską” (s. 195). Nie ulega wątpliwości, że problematyka urbanistyczna w poezji romantyków nie została dotąd opracowana, ale trudno ją pominąć chociażby w twórczości Juliusza Słowackiego (*Paryż, Ofiarowanie, Uspokojenie*) czy Adama Mickiewicza (*Romantyczność, Z bramy więzienia, Popas w Upicie*). Romantycy wprowadzali miasto do poezji przede wszystkim przy okazji rozwijania wątków historycznych czy politycznych (taki charakter mają np. przedstawienia Wenecji w wierszach Edwarda Dembowskiego [*Śmierć żeglarsza w Wenecji*] czy Edmunda Chojeckiego [*Noc w Wenecji*]), ale obecna w ich twórczości była również perspektywa etnograficzna (Władysław Syrokomla [*Tandeciarz*] czy obyczajowa (Zygmunt Krasiński *Do...* [incipit: *Czy pomnisz jeszcze na dożów kanale*], Adam Mickiewicz [*Zima miejska*]).

O wartości monografii Joanny Zajkowskiej jednoznacznie przesądza fakt dominacji w recenzji postulatów uzupełnień nad korektami. Jestem świadoma tego, że ilość tych pierwszych wynika przede wszystkim z niedostatecznego opracowania zagadnienia poezji drugiej połowy XIX wieku w literaturze przedmiotu. Postulowane w recenzji dopowiedzenia wskazują więc na konieczność uzupełnienia stanu badań nad poezją tego okresu o jeszcze co najmniej kilka monografii.

Katarzyna Kościewicz

DOI: 10.18318/WIEKXIX.2011.23

Paweł Zięba, *Z dziejów polskiej konwencji wydawniczej. Edytorskie koncepcje i praktyka wydawnicza Józefa Ignacego Kraszewskiego*, Collegium Columbinum, Kraków 2010, ss. 310.

Działalność Józefa Ignacego Kraszewskiego w charakterze edytora, redaktora i wydawcy dzieł historycznych, literackich i pamiątek obejmuje niemal półwiecze wieku XIX, stąd ujęcie jej w ramy naukowego opisu stanowi nie lada wyzwanie, biorąc pod uwagę specyfikę badanego materiału⁴⁴. Paweł Zięba podjął

cyklu opublikowanym przez Gomulickiego w 1883 roku na łamach „Kuriera Warszawskiego”. W czasopiśmie były one drukowane pod wspólnym tytułem *Rysunki naprędce*. Interesująco koresponduje on z malarskimi kontekstami uruchomionymi przez Autorkę przy okazji omówienia tych wierszy (zob. K. Kościewicz, dz. cyt., s. 147).

⁴⁴ Dwunasty tom bibliografii literatury polskiej *Nowy Korbut* poświęcony pisarzowi w rozdziale *Prace edytorskie i redakcyjne* notuje 42 pozycje obejmujące dorobek Kraszewskiego

się bardzo ważnego (ze względu na wartość edytorskiego dorobku Kraszewskiego) zadania, które w efekcie przyniosło rekonstrukcję edytorskich koncepcji pisarza w oparciu o charakterystykę jego praktyki wydawniczej, obejmującej różne jakościowo działania (obowiązki redaktora prasy, pamiętników i dzienników podróży, własnych prac historycznych, edycji pism zbiorowych Kazimierza Brodzińskiego i dzieł Williama Shakespeare'a oraz doświadczenia wydawcy z okresu prowadzenia drezdeńskiej drukarni). Przez wzgląd na różnorodność formalną omawianych tekstów Autor pracy zasadnie wybrał synkretyczne metody oceny badanego materiału, łącząc tradycyjne narzędzia literaturoznawcze z podejściem historyka oraz analizą metalingwistyczną. Deklarowane we wstępie zachowanie równowagi pomiędzy kompetencjami i perspektywą współczesnego badacza a świadomością możliwości teorii i praktyki edytorskiej w wieku XIX zaowocowało powstaniem cennego poznawczo syntetycznego spojrzenia na dotychczas mało zbadany obszar działalności Kraszewskiego.

Pierwszy rozdział studium (*Edytor „Athenaeum” i „Tygodnia”*) został poświęcony szczegółowej prezentacji strategii redaktorskich autora *Ulan* w wydawanych przez niego dwóch różnych (ze względu na charakter i adresata) pismach. Sporządzony z dużym wyczuciem specyfiki zagadnienia przegląd stosowanych w „Athenaeum” metod opracowywania do druku zamieszczanych tu tekstów pozwolił wyodrębnić podstawowe zasady, którymi kierował się początkujący edytor, wówczas preferujący postawę zaangażowanego pisarza i historyka kultury względem podejścia beznamietnego edytora. Wnikliwe zbadanie praktyki edytorskiej stosowanej w poszczególnych numerach wileńskiego pisma (formy artykułów, opracowania redakcyjnego, zasadności uwag krytycznych i przypisów, sygnałów orientacji na odbiorcę, sztuki drukarskiej) pozwoliło Ziębie na wgląd w obszar założeń ideowych pisarza oraz wyszczególnienie subtelnych niuansów światopoglądu tego, jak się okazuje, nader odpowiedzialnego redaktora o zacięciu polemisty. Warto podkreślić, iż Autor studium nie unika analizy krytycznej, oceny wątpliwych bądź nieczytelnych posunięć edytorskich, niekiedy wręcz błędów (m.in. w odnośnikach i przypisach). Do niewątpliwie cennych badawczo należą także spostrzeżenia o prekursorstwie Kraszewskiego w przyswajaniu literaturze polskiej nowych form i tematów, jak miało to miejsce w przypadku publikacji na łamach „Athenaeum” *Wyjątków z Dziennika Ewy Felińskiej pisanego w Berezewie* (1845), wspomnień zapoczątkowujących nurt literatury sybirskiej.

edytora i wydawcy (zob. *Bibliografia literatury polskiej „Nowy Korbut”*, t. 12: *Józef Ignacy Kraszewski. Zarys bibliograficzny*, oprac. S. Stupkiewicz, I. Śliwińska, W. Roszkowska-Sykałowa, kom. red. E. Aleksandrowska i in., Kraków 1966, s. 81–83).

Punktem dojścia w śledzeniu ewolucji warsztatu Kraszewskiego-redaktora prasy stał się drezdeński „Tydzień Polityczny, Naukowy, Literacki i Artystyczny”, wydawany w latach 1870–1871. Badacz dużo miejsca poświęcił estetyce szaty graficznej, ocenie strategii edytorskich wobec drukowanych w piśmie tekstów literackich, analizie sygnałów ingerencji redaktora w kształt przypisów i adnotacji. Tym samym na podstawie wnikliwych ocen szczegółowych udało się Autorowi pracy uzyskać wgląd w obszar swoistej polemiki pomiędzy tekstami zamieszczanych tu autorów a komentarzem Kraszewskiego oraz ukazać stosunek tego ostatniego do ówczesnych norm językowych, także regionalizmów. W ciekawej charakterystyce, uwzględniającej różne aspekty działalności Kraszewskiego jako redaktora prasy, nieco zastanawia zbyt marginalne potraktowanie ogniwa pośredniego, czyli kilkuletniego okresu redagowania przez niego warszawskiej „Gazety Codziennej” (następnie „Gazety Polskiej”) Leopolda Kronenberga w latach 1859–1862.

Kolejny rozdział (*Kraszewski jako edytor pamiętników i opisów podróży oraz pism dawnych*) przynosi chronologiczne omówienie jedenastu pamiętników (m.in. Józefa Drzewieckiego, Seweryna Bukara, Stanisława Augusta Poniatowskiego i in.) przygotowanych do druku przez autora *Ułany* na przestrzeni kilkunastu lat (od 1851 do roku 1877). Z analiz szczegółowych na temat warsztatu edytorskiego Kraszewskiego na uwagę zasługuje ocena *Pamiętników Jana Dukłana Ochockiego* (1857), które Zięba wskazuje jako model typowego dla pisarza postępowania redaktorskiego, łączącego ambicje historyka i moralizatora. Kolejne oceny zasad wydania poszczególnych dzieł pamiętnikarskich, relacji z podróży i przyczynków historycznych w oparciu o rozpoznanie etapów redakcji tekstów pozwalają widzieć w pisarzu także świadomego edytora-kopistę (m.in. za wzorcowe dla epoki uznano *Pamiętniki* Wawrzyńca Engeströma [1875]). Historyka literatury polskiej niewątpliwie powinny zainteresować liczne spostrzeżenia na temat tych aspektów działań Kraszewskiego-edytora, które miały swoje bezpośrednie przełożenie na jego praktykę pisarską.

Rozdział trzeci (*Analiza stylistyczna dwóch ogłoszonych za życia autora wydań „Wspomnień Wołynia, Polesia i Litwy” [1840] i „Wspomnień Polesia, Wołynia i Litwy” [1860]*) została pomyślana jako wymowna (i dodać należy – nader przekonująca) ilustracja rozwoju warsztatu edytorskiego Kraszewskiego na przestrzeni dwudziestolecia (zarówno w zakresie założeń teoretycznych, jak i praktyki redakcyjnej). Porównawcza lektura dwóch wydań jednego dzieła na poziomie mikrostruktury (głównie leksyki, interpunkcji, modyfikacji stylu, prowadzących do zmian intencji i poetyki wybranych fragmentów) wydobywa subtelne ślady ewolucji poglądów pisarza, w tym także w zakresie wyborów este-

tycznych (np. w uwagach o szacie graficznej wydań wileńskiego i paryskiego). W oparciu o przykłady czysto werbalne (na materiale korekty odautorskiej) Zięba odsłania kierunki doskonalenia warsztatu edytorskiego, dopracowywania własnych reguł podtrzymania kontaktu z czytelnikiem, znajdując przy okazji dowody na osłabienie poetyki romantyzmu poprzez wprowadzenie w miejsce emocjonalnego tonu bardziej zrjonalizowanych sądów. Tropienie miejsc odautorskiego „dopowiedzenia” oraz znaczenia modyfikacji przynosi obraz Kraszewskiego nie tylko jako doświadczonego edytora, ale też jako pewnego własnych racji pisarza, potrafiącego z dystansu, często ironicznego, spojrzeć na swoją twórczość sprzed lat. W przypadku takiego amatora malarstwa, jakim był autor *Starej baśni*, zasadne są uwagi o malarskości narracji i dążeniu do większej opisowości w zakresie obrazowania. Do zalet omawianego studium należy także wyważone formułowanie sądów, dążenie do obiektywizmu, formułowanie pytań – niekiedy kłopotliwych (jak chociażby w przypadku podważenia wiarygodności pisarza-dokumentalisty na podstawie krytycznej lektury *Jarmarku w Janówce*). Niewątpliwie cenne są nowe ustalenia badawcze, jak chociażby dotyczące metod beletryzacji zapisków z podróży wzmacniającej ich dydaktyczno-moralizatorskie przesłanie czy kresowizmów⁴⁵. Ważne w przypadku nakreślenia taktyki Kraszewskiego-edytora wydaje się być ukazanie specyfiki paryskiego wydania *Wspomnień Polesia, Wołynia i Litwy* (w zakresie ortografii oraz korekt stylu), skutkujące m.in. większą niż w przypadku wydania wileńskiego dosadnością opisów i malowniczością. Analiza lingwistyczna przeprowadzona przez Pawła Ziębę w sposób uargumentowany ilustruje proces zamierzonego przez Kraszewskiego przekształcenia za pomocą środków językowych zapisków z podróży w prozę wspomnieniową bliską nastrojowi liryki (ciekawa uwaga, jeśli weźmiemy pod uwagę fakt, iż mowa o paryskiej edycji z lat sześćdziesiątych XIX wieku, kiedy Kraszewski zaniechał już twórczości poetyckiej).

Następny rozdział studium (*Kraszewski jako historyk i edytor dokumentów na przykładzie „Wilna”*) odsłania kulisy rywalizacji Józefa Ignacego Kraszewskiego i Michała Balińskiego podczas przygotowania i wydania autorskich prac poświęconych historii stolicy Wielkiego Księstwa Litewskiego. Zestawienie dwóch edycji historii miasta autorstwa Kraszewskiego (jednotomowej, wydanej przez Samuela Blumowicza [1838] i czterotomowej Józefa Zawadzkiego

⁴⁵ Tym samym rozpoznania badacza poszerzają (a niekiedy weryfikują) ustalenia Stanisława Burkota poczynione w jego edycji *Wspomnień Wołynia, Polesia i Litwy* (zob. J. I. Kraszewski, *Wspomnienia Wołynia, Polesia i Litwy*, przygotował do druku i wstępem poprzedził S. Burkot, wyd. 2, Warszawa 1985).

[1840–1842]) pozwala przyjrzeć się zmianom podejścia badawczego młodego historyka, szczególnie w zakresie traktowania materiałów źródłowych. W tym wypadku niektóre rozpoznania Zięby wydają się nieco powierzchowne, czasem brakuje kontekstu szerszego, czyli przywołania koncepcji historiograficznych Kraszewskiego, szczególnie w przypadku oceny chrystianizacji wskazane wydaje się przywołanie ustaleń z późniejszej pracy *Litwa. Starożytne dzieje, ustawy, język, wiara, obyczaje, pieśni, przysłowia, podania itd.* (1847–1850). Ponadto przejrzystość dotychczasowego wywodu traci z powodu sprzeniewierzenia się chronologii (wcześniejszy rozdział obejmował dzieła późniejsze – z lat czterdziestych i sześćdziesiątych XIX wieku), co nie sprzyja obserwacjom szerszym, np. wskazaniu na możliwość wewnętrznego dialogu między dziełami historycznymi i zapiskami z podróży. Zaobserwowana przez badacza postawa historyka-kopisty, w przypadku Kraszewskiego wyraźna jest przeciwieństwo także we fragmencie *Łuck – historia tego miasta – Witold* (II tom *Wspomnień Wołynia, Polesia i Litwy* [1840]) zdominowanym przez historyczną faktografię.

Z kolei doświadczenia Kraszewskiego-wydawcy, właściciela drukarni w Dreźnie w latach 1868–1871, przedstawia Paweł Zięba w rozdziale piątym (*Dreźnieńska drukarnia Kraszewskiego*), w którym podaje okoliczności założenia i działalności wydawniczej przedsiębiorstwa w oparciu o korespondencję pisarza z rodziną i współpracownikami (tym samym poszerza wcześniejsze ustalenia Marii Zakrzyckiej⁴⁶). Badacz sporo miejsca poświęca zreferowaniu przygotowań do druku *Kalendarza gospodarskiego J. I. Kraszewskiego na rok 1870*⁴⁷ i kilku ważniejszych dla literatury polskiej pozycji, które tu się ukazały (m.in. *Kazanie o miłości ku Ojczyźnie* Piotra Skargi, *Rok myśliwca* Wincentego Pola, *Pamiętniki* Juliana Ursyna Niemcewicza). Wypada jedynie żałować, że Autor studium nie pokusił się o bardziej szczegółową charakterystykę wydawanych dzieł; niektóre, chociażby obcojęzyczne, również zasługują na uwagę, jak wydany w 1870 roku przekład na język litewski książki francuskiego socjalisty, księdza Huguesa Félicitégo Roberta de Lamennais’go *Paroles d’un croyant – Kningos Tejsibiun* autorstwa Władysława Dębskiego. Była to jedna z pierwszych nielegalnych pozycji książkowych wydanych w języku litewskim poza zaborem rosyjskim, gdzie od roku 1864 obowiązywał zakaz publikacji druków litewskich czcionkami łacińskimi.

⁴⁶ M. Zakrzycka, *Dzieje drukarni Józefa Ignacego Kraszewskiego. Drezno–Poznań*, „Studia o Książce” 1976, t. 6.

⁴⁷ Warto dodać, że w przypadku Kraszewskiego nie była to pierwsza inicjatywa wydawnicza tego typu. Wcześniej redagował *Kalendarz wydawany przez Warszawskie Towarzystwo Dobroczynności na rok 1863*, który ukazał się w Warszawie w 1862 roku.

Rozdział szósty (*Edytor pism XIX wieku: wydania pism Brodzińskiego [1872–1874]*) przynosi szczegółowe omówienie wysiłku Kraszewskiego w trakcie opracowywania do druku zbioru dzieł Kazimierza Brodzińskiego. Są tu nader cenne ustalenia naświetlające różne aspekty współpracy z Franciszkiem Salezym Dmochowskim oraz sam przebieg prac edytorskich nad przygotowaniem do druku obszernego ośmiotomowego wydania. Zestawienie strategii redagowania tekstu zastosowanych przez Kraszewskiego z dwudziestowieczną edycją pism Brodzińskiego autorstwa Zbigniewa Jerzego Nowaka (z roku 1964) pozwoliło Ziębie na wieloaspektowe nakreślenie dziewiętnastowiecznej techniki redakcyjnej (zmierzającej ku rekonstrukcji historii myśli Brodzińskiego, której forma uwzględniała możliwości czytelnicze przeciętnego odbiorcy).

Ostatni rozdział (*Dzieła dramatyczne Szekspira w edycji J. I. Kraszewskiego*) poprzedzony został wstępem omawiającym specyfikę rodzimej recepcji dzieł wybitnego angielskiego dramaturga w epoce romantyzmu oraz ówczesne europejskie edycje jego dramatów (m.in. Nikolausa Deliusa [1869] oraz Charlesa i Mary Cowden Clarke [1864–1868]). Zrekonstruowana przez Ziębę historia edycji dzieł Shakespeare’a w opracowaniu redakcyjnym Kraszewskiego i zespołu tłumaczy (Józefa Franciszka Paszkowskiego, Stanisława Egberta Koźmiana i Leona Ulricha) z lat 1875–1877 wydobywa walory wydania, z którego korzystały pokolenia Polaków. Omówienie zastosowanych strategii opracowania tekstów, dyskretnej obecności głosu edytora w przypisach daje podstawę do traktowania omawianej pozycji jako szczytowego osiągnięcia Kraszewskiego-edytora. Analizowane w rozdziale zagadnienia można traktować jako wartościową głosę do prowadzonych także przez innych historyków literatury badań zmierzających ku poszukiwaniu aktualnych do dziś efektów działań Kraszewskiego, które przyczyniły się do rozwoju kultury polskiej⁴⁸. Stąd wyeksponowana przez Pawła Ziębę kulturotwórcza rola edytora, poświadczona przez pokolenie młodopolskie (Tadeusza Żeleńskiego-Boya, Stanisława Wyspiańskiego, Stanisława Ignacego Witkiewicza) znalazła swoje potwierdzenie w edycji dzieł Shakespeare’a w drugiej połowie XX wieku (Stanisława Helsztyńskiego, Róży Jabłkowskiej, Anny Staniewskiej z roku 1964).

⁴⁸ W ciągu ostatnich dwudziestu lat niejednokrotnie zajmowano się fenomenem nowoczesności Kraszewskiego jako wnikliwego diagnosty problemów mu współczesnych (zob. *Zdziwienia Kraszewskim*, red. M. Zielińska, Wrocław 1990; *Kraszewski – pisarz współczesny*, red. E. Ihnatowicz, Warszawa 1996; *Obrazy kultury polskiej w twórczości Józefa Ignacego Kraszewskiego*, red. B. Czwońmóg-Jadczak, Lublin 2004; *Powieść historyczna dawniej i dziś*, red. R. Stachura, T. Budrewicz, B. Faron, przy współpracy K. Gajdy, Kraków 2007).

Całość wieńczy podsumowanie, w sposób syntetyczny sumujące rozpoznania specyfiki warsztatu edytorskiego Kraszewskiego. Pisarz jawi się tu jako kontynuator romantycznego historyzmu, którego pasje „starożytnicze” i wysiłek edytorski walnie przyczyniły się do ocalenia wielu wartościowych dzieł literackich i historycznych, a jednocześnie jako nieustający w doskonaleniu swego warsztatu redaktor, otwarty na postęp techniczny w ówczesnym drukarstwie. Swoje rozważania Paweł Zięba zamyka efektowną definicją wieloletniego wysiłku Kraszewskiego na polu dziewiętnastowiecznego edytorstwa: *edytor-amator – edytor-literat – edytor tekstów naukowych*. I niewątpliwie *artysta*, o czym świadczą zamieszczone w studium liczne reprodukcje rycin z epoki, zarówno z wybranych dzieł wydanych przez samego pisarza, jak i tych wzorcowych (w przypadku wydań Shakespeare’a), które służyły jako przykład europejskiego kanonu wydawniczego w wieku XIX.

Podsumowując – studium Pawła Zięby w znaczący sposób wzbogaca dotychczasowy stan wiedzy na temat edytorskich koncepcji Józefa Ignacego Kraszewskiego i jego praktyki wydawniczej. Rzetelność badawcza, logiczny wywód, wyważone oceny i sprawność w przekazywaniu informacji cechujące Autora studium sprawiają, że czytelnik otrzymuje jeszcze coś więcej – cenny przyczynek do studiów nad historią dziewiętnastowiecznej historiografii, rozwoju czasopiśmiennictwa i księgoznawstwa.

Inesa Szulska

Don Juan w przemianach kultury, red. Lidia Wiśniewska,
Wydawnictwo Uczelniane Wyższej Szkoły Gospodarki,
Bydgoszcz 2008, ss. 144.

Tematem książki *Don Juan w przemianach kultury* jest mit Don Juana, bohatera nie tylko przeobrażającego się w miarę upływającego czasu, ale i przyjmującego odmienną postać na różnych polach kultury (historia, literatura, fotografia, niemy film, muzyka hip hopowa), zawsze przy tym zachowującego coś, co pozwala w nim rozpoznać pierwowzór. Autorom udało się z jednej strony pokazać całą jego antynomiczność, z drugiej pozostawić otwartym problem tożsamości tej postaci.

Zawartość książki zamyka się w czterech częściach zatytułowanych: *Wprowadzenie*, *Problematyzacje postawy Don Juana w kulturze*, *Stereotypy Don Juana w kulturze* i *Między problematyzacją a stereotypem Don Juana – dyskusja*.